

Hermeneutica literară și criza sensului

Storia reflecției asupra literaturii în cultura occidentală se revendică, aproape obsesiv, de la Aristotel, cel care prin *Poetica* și *Retorica* (părți ale unui proiect pedagogic amplu) construiește primele încercări de descriere sistematică a fenomenului literar sau discursiv. Proiecte fundamentale analitice și descriptive, cele două discipline antice (*Poetica*, *Retorica*) au modelat în manieră autoritară gândirea asupra literaturii până în prejma epocii romantice, atunci când un alt tip de demers, hermeneutica, își va revendica dreptul de cetate în perimetrul modurilor de a studia literatura. Faptul că demersul hermeneutic asupra literaturii capătă relevanță și recunoaștere culturală abia în această epocă nu exclude însă o istorie lungă și o moștenire complexă.

Trebuie spus de la început că hermeneutica, asemenea retoricii de altfel, nu se naște în spațiul literaturii și nu va deveni un demers dedicat în întregime acesteia. Constituindu-se ca o *teorie și o practică a înțelegerii (comprehensiunii) și a interpretării, hermeneutica este preocupată de sens și își găsește temeiul în relația dialogală eu-alteritate*. Acest temei face din hermeneutică un demers cu o importantă implicare existențială, căci a înțelege înseamnă și transformarea conștiinței celui care înțelege, de-a lungul unui dialog activ cu ceea ce-i este străin. Iată prima diferență majoră între hermeneutică și celelalte arii de studii ale textelor (și, implicit, ale celor literare): dacă *poetica și retorica sunt preocupate de descriere (model, tipologie, elementaritate și structură), hermeneutica este preocupată de elucidarea sensurilor, de înțelegere*. Raportate la literatură, primele două arii disciplinare ar reprezenta o „geografie fizică” a acesteia. Hermeneutica este, în schimb, o „teologie” a ei.

Preocuparea pentru *sens* se poate observa din chiar denumirea disciplinei: *hermeneuîn* (gr.) înseamnă *a interpreta*. Prima folosire cunoscută a cuvântului în înțeles pan-disciplinar vine tot de la Aristotel, care dă

părții a doua a *Organonului* său titlul *Peri hermeneias* (*Despre interpretare*). La filosoful antic hermeneutica este mai degrabă o semiotică: limba este privită ca fiind izomorfa realității, adevărul limbajului aflându-se într-o corespondență logică cu adevărul lumii. Sensul „textului” este central și poate fi descoperit străbătând ambiguitățile limbii și urmărind sensurile figurate. Sarcina acestei „hermeneutici” este aceea de a elucida sensul original al textelor importante ale culturii clasice: „poezia”, textele juridice, textele sacre ale mitologiei greco-latine și, mai apoi, textele sacre creștine. Corpusul instrumental al acestui demers este acela al filologiei (gramaticii) și al retoricii. Din acest motiv, istoricii hermeneuticii denumesc această etapă fondatoare din existența „disciplinei” *etapa filologico-retorică*¹.

La Aristotel „hermeneutica” este o semiotică (o teorie a semnificării) pentru că înțelegerea este plasată într-un context cultural caracterizat de încrederea în caracterul obiectiv și natural al cunoașterii, dublată de încrederea în Tradiție ca depozitară a acestui caracter. Hermeneutica se va transforma într-un *demers al elucidării sensului* atunci când necesitatea interpretării devine evidentă, adică în momentele de declin ale Tradiției greco-latine². De aici încolo *nevoia de hermeneutică* se va afla întotdeauna în relație cu o *criză a sensului* datorată schimbărilor culturale. Orice modificare a fundamentelor unei tradiții culturale implică o alterare a sensurilor acelei tradiții. Sarcina hermeneuticii, în primul rând una filosofică, în epoca constituirii ei ca disciplină, este aceea de a recupera ceva din esențialitatea acelei tradiții, pentru a o face compatibilă cu noul sistem de valori rezultat în urma metamorfozei culturale. Hermeneutica este implicit legată de momentele de declin ale tradițiilor culturale și de criza sensului cauzată de acestea, reprezentând instrumentul unui dialog între momentele culturale, fiind, în același timp, *încredere în Sens, cântare de Sens, restaurare de Sens și instaurare de Sens*³.

Încrederea în Sens este, de fapt, încrederea în existența unui *adevăr* esențial care transcende semnificațiile de suprafață (literale) ale expresiei, de

neacceptat datorită caracterului tranzitoriu și circumstanțial al limbajului. Încă de la filosofii stoici sensul literal este inacceptabil pentru că, spre exemplu, o descifrare literală a miturilor (ce reprezintă divinitatea în cadrele unor atribute umane) ar duce la impietate față de zei. Acest lucru naște dorința de a cunoaște acest Adevăr. Singura modalitate de a-l descoperi este *cântarea* (dublă de *explicitare*) unor sensuri spirituale, pornind de la sensul direct al expresiei, conceput nu ca simplu *semn* ci ca *instrument de oglindire simbolică* a lumii, ca element al unei corespondențe cosmice. Tehnica acestei căutări / explicitări este *alegoreza* (interpretarea alegorică), adică punerea în relație explicită a unui sens literal (evident) cu un sens spiritual (ascuns). Dar cum alegoria e acel trop care presupune un efort de *încifrare*, trebuie să spunem că practica alegorezei (tehnică cea mai importantă a hermeneuticii, încă de la începuturile acesteia) presupune credința puternică nu numai în existența unui *sens ascuns, esențial și încifrat*, ci și în importanța restaurării aceluși sens pentru prezent. Acesta este demersul *restaurator* al hermeneuticii: angajarea în procesul de recuperare al unui „Adevăr” mitic (religios) care e pe cale de a fi distrus de prezent.

În momentul în care am legat nașterea hermeneuticii de mecanismul metamorfozei culturale (și, implicit, de un dialog prezent – trecut), presupuneam, însă, nu numai o relație de recuperare a unui adevăr esențial al trecutului, ci și una de *subordonare a trecutului față de prezent*. Paradoxul hermeneuticii este evident: dialogul cultural prezent – trecut se face întotdeauna pornind din prezent, ceea ce înseamnă o situație a demersului „descifrării de sens” într-o circumstanțialitate istorică (și culturală) care își lasă amprenta sa specifică. O tradiție culturală aflată în faza de constituire se poate mobiliza în direcția *legitimării* sistemului său valoric prin căutarea Sensurilor sale deja constituite în scrierile altor tradiții. Hermeneutica poate susține și acest demers care este unul *productiv* (creează Sens) și *instaurativ* (fundamentează un Sens). Și în acest caz, tehnica esențială a hermeneuticii este *alegoreza*, înțeleasă de data asta ca interpretare „anacronică” a trecutului, o lectură a vechiului pe modelul noului, un act de însușire de către prezent a unui sens cultural trecut⁴.

Hermeneutica biblică. Acest înțeles productiv și instaurativ al hermeneuticii este evident de-a lungul Evului Mediu, în mediul ecleziastic, acolo unde hermeneutica devine un instrument teologic și, prin aceasta, se constituie irevocabil într-o *disciplină a sensului*. Instrumentele demersurilor hermeneutice rămân acelea gramatical-retorice, dar deja se fundamentează în această perioadă un corpus metodologic care va modela, de acum încolo,

transformările ulterioare ale disciplinei (teoria celor patru sensuri, de exemplu).

Hermeneutica biblică se naște dintr-o nevoie de a reconcilia noul sistem de valori al creștinătății, aflat într-un proces de consolidare, cu textele fundamentale și sistemele de valori ale celor două tradiții premergătoare și formatoare: tradiția religioasă iudaică (conținută de Vechiul Testament și „anunțând” *mântuirea*, fundamentul noii religii) și tradiția culturală a antichității greco-latine (solul cultural care va susține conceptual noua tradiție). Sfinții Părinți ai Bisericii, gânditorii creștini, au la dispoziție un text al cărui caracter sacru este de netăgăduit – *Noul Testament* -, și o multitudine de alte texte care, citite literal, contrazic, cel puțin parțial, acel text. Cultura occidentală se află, așadar, în acel moment în plină *criză a sensului*, o criză pe care demersul hermeneutic e chemat să o rezolve. Singura modalitate de a reconcilia aceste corpusuri de texte va fi citirea, explicarea și interpretarea textelor tradițiilor iudaică și greco-latină în cheia oferită de textele cuprinse în ceea ce noi denumim astăzi *Noul Testament*. De asemenea, singura metodă capabilă să conducă acest lucru este tehnica *alegorezei*, situată însă în mijlocul unor afirmații de natură metodologică ce vor constitui cadrele dezvoltărilor ulterioare ale hermeneuticii.

Raportându-se la practicile filologico-retorice ale antichității, hermeneutica biblică medievală postulează faptul că sensul unui text trebuie clarificat pornind de la situația enunțării sale, identificând și elementele esențiale ale textului care sunt: identitatea autorului, intențiile lui, natura și structura textului, acuratețea cu care textul redă înțelesul aflat în mintea autorului⁵.

Fiind însă vorba de un *text sacru*, acesta are un statut special. Inspirat de Dumnezeu, care este *autorul prim*, acest text are un *autor secund* (istoriograf, poet, profet). În ceea ce privește *intenția*, aceasta nu poate fi decât *Mântuirea*, mesaj central pe care Dumnezeu îl formulează în mai multe chipuri, potrivite pentru capacitatea de înțelegere a tuturor generațiilor istorice. Natura textelor este și ea de o importanță covârșitoare pentru că înțelegerea prealabilă a acestei naturi va necesita folosirea unor instrumente explicative adecvate (corelația istorică în cazul scrierilor istoriografice, instrumentele retoricii clasice în cazul textelor de natură poetică, urmărirea împlinirii unei profetii, în cazul textelor profetice).

Centrală în acest proiect quasi-metodologic este ideea diseminării unui Sens în diferite tipuri de texte, diseminare benefică răspândirii lui dar dăunătoare forței acestuia. Astfel, hermeneutica (ca instrument teologic) trebuie să refacă forța acestui Sens divin, însumând fiecare dintre posibilele reluări și sensurile acestora de suprafață. Preocuparea viitoare a hermeneuticii pentru nivelurile de sens se va dezvolta din acest punct.

Cel care a diferențiat primul aceste niveluri de sens a fost învățatul evreu Philon din Alexandria (sec. I, d. Ch.), pentru care există un *sens literal* (analog corpului) și un *sens spiritual* (analog sufletului). Pornind de aici, Origene (185 – 254 d. Ch.) vorbește despre trei sensuri ale scrierilor sacre (sensul literal, sensul sufletesc și sensul spiritual), pentru ca mai târziu, prin Ioan Cassian (cca. 360 – 435), să se impună în practica exegezei biblice teoria celor patru sensuri: literal, alegoric, moral, anagogic⁶.

Sensul literal (sau istoric) face apel la competența lingvistică și istorică a cititorului / interpretului și rezultă din deslușirea cuvintelor din text și a referințelor istorice ale acestuia. Interpretarea literală necesită cunoștințe asemănătoare acelor care au fost folosite de cel care le-a scris, incluzând aici și cunoștințe legate de situarea textului într-un context cultural specific. Din aceste motive, sensul literal nu poate fi redus la sensul *gramatical* al textului, ci e, în același timp, o interpretare istorică a acestuia. Spre exemplu, lectura literală a Vechiului Testament nu necesită numai cunoașterea limbii în care sunt scrise textele, ci și cunoașterea culturii poporului evreu. Explicația istorică este, așadar, parte integrantă a descifrării sensului literal.

Sensul alegoric este sensul „încifrat”, sensul care trimite la o „taină”. Aceasta este ascunsă prin intermediul unor figuri (retorice), unor simboluri secrete sau prin intermediul unui cod, și nu poate fi descifrată decât de către un inițiat în acestea. În fapt, „interpretarea” sensului alegoric înseamnă credința că în text există ceva „încifrat” și, în același timp, încrederea într-un corpus de *instrumente de descifrare*. În hermeneutica biblică *instrumentul de descifrare* este reprezentat de revelațiile *Noului Testament* care sunt căutate la nivel figural, tipologic și simbolic în *Vechiul Testament* (iar, în situații extreme, în celelalte scrieri precursorare). Iată de ce *sensul alegoric* trimite mai degrabă la o anumită tehnică de interpretare (alegoreza), prin care se înțelege, în sens strict, „punerea în relație a două texte conform cu sensul lor istoric și demonstrarea unui izomorfism între ele”⁷, un izomorfism structural și tipologic.

Sensul moral este acela care indică drumul unui progres spiritual al omului. Din acest motiv, *sensul moral* este mai degrabă instrumentul unui efect asupra auditoriului. Interpretarea „sensului moral” este interpretarea textului în funcție de „modelele” oferite de acesta.

Sesul anagogic este cel mai înalt și mai tainic dintre sensurile mistice, trimițând, în hermeneutica biblică, la revelația ultimă a sufletului în căutarea divinului (de altfel, în grecește *anagoge* înseamnă *urcare, ridicare, înălțare*). Anagogia înseamnă, în cadrul teoriei nivelurilor de sens teologice, trimiterea la profețiile

vieții veșnice, timpul fundamental al acestuia fiind viitorul. Dacă alegoria înseamnă recunoașterea „realității spirituale” a prezentului în textele trecutului, anagogia reprezintă profeția mântuirii viitoare (cel mai celebru exemplu de anagogie este cel al *Apocalipsei* Sfântului Ioan Teologul).

Hermeneutica „psihologico – istorică”.

Constituirea *hermeneuticii moderne* se datorează unei complexe *crize a sensului* apărută odată cu Reforma. Ruptura de tradiția religioasă catolică (dăunătoare sensului „originar” în viziunea protestantă inaugurată de M. Luther și J. Calvin) va fi premiza pentru refacerea relației cu fondul creștin primar al Scripturii. Hermeneutica protestantă postulează revenirea la primatul literalității textului Evangheliilor repudiind, în același timp, multitudinea de tradiții interpretative născute de-a lungul epocilor. Această schimbare metodologică reprezintă o adevărată „democratizare a interpretării” care va sta mai apoi la baza transformării hermeneuticii într-o metodă specifică științelor spiritului (și va duce la o „laicizare” a acesteia).

Un rol semnificativ în nașterea hermeneuticii moderne îl vor avea și schimbările fundamentale din filosofia occidentală de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Cea mai importantă „revoluție” în filosofia epocii este provocată de Kant, pentru care „lumea” își pierde caracterul său „obiectiv”, ea fiind gândită ca o „construcție” a *subiectului* în *actul de cunoaștere*. În viziunea filosofului german cunoașterea lumii nu se mai poate raporta, așadar, la principiul ontologic al filosofiei tradiționale (formă, materie), ci este *produsul gnoseologic* al *subiectului*. Recunoaștem în acest „primat al subiectului” cadrul teoretic al dezvoltărilor ulterioare ale filosofiei și culturii romantice⁸, cadru căruia un alt filosof, Hegel, îi adaugă o importantă dimensiune *istorică*. Pentru acesta cunoașterea nu este în mod indefinit egală cu sine, ci evoluează de-a lungul unor etape istorice. *Istoria* devine, astfel, locul constituirii cunoașterii lumii. Nevoia de hermeneutică este, din aceste motive, nevoia descifrării configurării istorice a subiectului cunoașterii.

Cultura romantică este una centrată pe *subiect* și pe *orizontul istoric al conștiinței acestuia*, iar hermeneutica, în momentul devenirii sale moderne, este una centrată pe subiectivitate și istorie. Hermeneutica, în această configurație a sa, domină epoca romantică, devenind în primul rând o *filosofie a comprehensiunii* (sau, cu alte cuvinte, o *teorie a comprehensiunii*). Din acest moment al dezvoltărilor romantice ale hermeneuticii, istoria disciplinei poate fi urmărită ca o istorie a convergențelor între nevoia de o teorie generală a interpretării și practici interpretative „locale”. Începutul secolului al XIX-lea înseamnă inaugurarea

preocupărilor filosofice generale pentru actul înțelegerii – *hermeneutica filosofică*⁹, această preocupare dând naștere, printre altele, la diferitele practici interpretative legate de literatură – *hermeneuticele literare*.

Hermeneutica modernă (în dubla sa dimensiune, filosofică și literară) este legată direct de numele lui F.D.E. Schleiermacher (1768 – 1834), profesor de hermeneutică biblică și filosofie la Halle și Berlin, din ale cărui manuscrise și note de curs a fost reconstituit un volum cunoscut astăzi ca *Hermeneutica* (trad. rom. 2001). Schleiermacher gândește posibilitatea teoretizării unei hermeneutici generale formulată ca teorie a comprehensiunii, ale cărei aplicații particulare pot fi acele hermeneutici speciale ca cea biblică. Cât privește sugestiile generale legate de interpretare, Schleiermacher vede procesul înțelegerii ca fiind un demers invers celui al construcției unui discurs. A înțelege, înseamnă a gândi, plecând de la o expresie de limbaj, un sens pe care autorul a încercat să îl transmită. Însă limbajul are cel puțin două dimensiuni: este, pe de-o parte, o construcție culturală, supra-individuală (pentru că se constituie în afara individului și pre-există acestuia), iar pe de altă parte este expresia unui individ, o transpunere a unui spirit viu în lumea obiectelor (semnelor). Din această dualitate a limbajului Schleiermacher extrage caracteristica duală a hermeneuticii înseși, a cărei preocupare trebuie să fie atât *interpretarea gramaticală* (care reprezintă, aproximativ, o clarificare a enunțului) cât și *interpretarea psihologică* (descoperirea „spiritului” autorului enunțului, plecând de la „semnele” în care acesta se obiectivează), aceste două interpretări fiind *complementare*.

Regulile interpretării gramaticale sunt clare (ele aparținând ordinii limbajului și fiind sarcina *filologiei*). Regulile interpretării „psihologice” au în vedere ideea că „textul” este o expresie a *vieții* și *spiritului* unui autor și sunt mai puțin certe, fiind legate de capacitatea de intuiție a interpretului (*Divinatio*). Aici se remarcă spiritul „reconstructiv” (dar și „universalist”) al hermeneuticii lui Schleiermacher, ca sarcină „de a înțelege discursul mai întâi la fel de bine, apoi mai bine decât autorul său”.

Hermeneutica lui Schleiermacher este o reluare, sub alte auspicii epistemologice, a teoriei nivelurilor de sens a hermeneuticii biblice. Schimbarea fundamentală este concentrarea atenției asupra unui subiect creator (gândit ca individualitate „psihologică” și situare „istorică”) și asupra intenției de sens a acestuia care „dialoghează” cu „supra-individualitatea” limbajului. O altă schimbare majoră este, însă, reprezentată de referințele exemplificatoare ale filosofului german. Deși acesta este preocupat de o teorie generală a *discursului*, există în textele sale teoretice o abundență de referințe la *operele literare* ca obiecte ale practicii

hermeneutice. Odată cu Schleiermacher, hermeneutica păărăsește terenul textelor sacre pentru a se apropia, din ce în ce mai mult, de textele literare și practica lecturii și interpretării acestora¹⁰.

Un lucru important, legat de hermeneutica lui Schleiermacher, trebuie remarcat. Odată cu teoretizarea dualității discursului (dialogul individualitate a spiritului - supra-individualitate a expresiei) va fi inaugurată posibilitatea gândirii literaturii (dar și a discursului) ca dialog între subiectivitatea creatoare (nucleu de legitimitate a unui *sens intențional*) și semnificațiile subiacente ale expresiei (diseminarea unor posibile *sensuri non-intenționale*, dar nu mai puțin importante). Acesta este punctul de plecare al celor două tipuri de hermeneutici ale literaturii (dar și ale discursului) care se vor manifesta începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea¹¹: *hermeneuticele intenționaliste* (care vor căuta o reconstrucție a semnificației intenționale a autorului) și *hermeneuticele anti-intenționaliste* (care vor căuta semnificațiile adiacente, ascunse ale textelor literare).

Hermeneuticele intenționaliste sunt legate direct de numele lui Schleiermacher datorită concentrării demersului său pe dimensiunea interpretării psihologice. Aceste hermeneutici au la bază o ipoteză teoretică, aceea că înțelegerea textelor nu poate fi practică decât ca explicație a textului în relație cu autorul său și situarea sa istorică (epoca) și culturală (afinitățile). Deși la filosoful german, această teorie are un caracter universalist și spiritual, pozitivismul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, a prilejuit (în relație cu alte dezvoltări din filosofie, științele naturii și științele socio-umane) nașterea unei discipline autoritare în perimetrul studiilor literare, *istoria literară*.

Istoria literară este, cel puțin la începuturile sale, o *hermeneutică deterministă* (de coloratură intenționalistă) al cărei deziderat este căutarea „autorului” în operă (Saint-Beuve). Dar chiar atunci când demersurile istoriei literare se ocupă de descifrarea sensurilor „contextului” cultural – istoric (H. Taine, G. Lançon), punctul de legătură între „operă” și acestea este „Autorul”, ridicat la rangul de principiu ordonator al literaturii și asimilat sensului nucleic al operei¹². Manifestarea unui anume tip de hermeneutică intenționalistă și moștenitoarea unei importante dimensiuni a istoriei literare tradiționale este, în secolul al XX-lea, **critica genetică** al cărei principal interes este explicarea unei intenții auctoriale pornind de la compararea diverselor variante succesive ale textului.

De-a lungul dezvoltărilor sale istoria literară și-a păstrat caracterul de *hermeneutică deterministă*, dar chiar dacă specificul său *intențional* a rămas nucleic, ea s-a apropiat de multe ori de un caracter anti-intenționalist.

Acest lucru se va întâmpla, de exemplu, încă din perioada romantică, la Fr. Schlegel care, studiind manifestarea istorică a genurilor în literatura greacă antică, urmărește, pornind de aici, o evoluție politică a societății antice grecești, pentru care genurile respective funcționează ca indici. În același spirit, Madame de Staël (*De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales*, 1800) vorbește despre necesitatea unui examen detaliat al cauzelor morale și politice care modifică spiritul literaturii.

Din punctul de vedere al căutării unui sens intențional sau al unui non-intențional, istoria literară este o *hermeneutică hibridă*, în dezvoltările acesteia putându-se distinge întrepătrunderea a două idei principale care funcționează ca suport teoretic implicit: *literatura este expresia societății*, iar *punctul de legătură* dintre „realitatea” socială și operă este *autorul* acesteia, propulsat în prim plan ca „producător” nu numai al textului dar și al sensului principal.

Viziunea autorului ca *mijlocitor între societate și literatură* are un caracter central în istoria literară practică spre mijlocul secolului al XIX-lea de C. A. Saint-Beuve (1804-1869). Odată cu Saint-Beuve *studiul biografiei autorului* devine crucial pentru studiul operei, istoricul francez așezându-l pe scriitor într-un context (epocă istorică, mediu literar, curente literare, afinități spirituale etc) și interpretându-i viața în funcție de aceste adevărate „elemente de determinare”. Opera este concepută ca „sumă de intenții” pe care istoricul literar este chemat să le descifreze prin intermediul cunoșterii individului creator.

Hippolyte Taine (1828-1893) e mai puțin aplecat asupra unui biografism individualizant. Având un principiu de interpretare asemănător celui al lui Saint-Beuve (stabilirea unei legături între „om” și operă), Taine este preocupat de ceea ce el denumesc „facultatea călăuzitoare” (*faculté maîtresse*) a individului creator, aflată la originea operei. Aceasta nu este altceva decât o determinare complexă a „autorului”, văzută de istoricul francez pe o triplă dimensiune: rasa, mediul, momentul istoric și cultural.

Biografismul lui Saint-Beuve și determinismul lui Taine în interpretarea faptului literar sunt și punctele de susținere¹³ ale istoriei literare practicate de G. Lanson (1857-1973). Acesta vede rolul interpretării operei în descifrarea „adevărului” acesteia, echivalat (în maniera lui Schleiermacher) cu „ceea ce autorul a vrut să exprime”. Opera nu poate fi analizată decât prin cunoașterea precisă a faptelor care au stat la baza elaborării sale, în special a izvoarelor și a contextului istoric.

Hermeneuticile secolului al XX-lea.
Hermeneutica psihologico-istorică a lui

Schleiermacher din epoca romantică (cât și cele deterministe practicate de istoricii literari ai epocii post-romantice) sunt *hermeneutici restaurative*, creditând posibilitatea recuperării unui sens și a unei figuri care legitimează adevărul operei: *autorul*. Către începutul secolului al XX-lea contextul epistemologic general se va schimba din nou, un nou tip de hermeneutică devenind necesar ca instrument capabil să gestioneze o nouă *criză a sensului*. Hermeneuticile anterioare reprezentaseră oglinda filosofiei anterioare centrată pe subiect și istorie, pe spirit și conștiință, pe ideea libertății de acțiune conectată la gândirea rațională, imaginea autorului operei fiind capabilă să încorporeze, într-o sinteză ad-hoc, toate acestea. Către sfârșitul secolului al XIX-lea principiul rațional al filosofiei și științei occidentale începe să piardă terenul în favoarea unor *filosofii ale declinului*¹⁴ care, abandonând credința într-o lume coordonată de valorile tradiționale, au devenit gândiri în act ale crizei culturii occidentale. Este vorba despre filosofia „voinței” (un principiu irațional prin excelență) a lui Schopenhauer, filosofia „existenței” (inițiată de gândirea lui S. Kierkegaard), anti-filosofia lui Nietzsche, filosofia „declinului Occidentului” (Spengler), psihologia centrată pe inconștient a lui S. Freud sau filosofia istoriei, centrată pe relațiile economice, a lui K. Marx. Din punctul de vedere al acestor gândiri ale crizei, ceea ce stă în spatele acțiunii umane, sunt nu actele unui subiect *conștient* (aflat într-o relație transparentă de determinare/comunicare cu istoria și condiționările sale), ci acte determinate de „inconștient”, acte pentru care limbajul este un semn legitimator. Conform acestor noi filosofii subiectul însuși nu este altceva decât produsul raporturilor sociale și economice (Marx), expresia voinței de putere (Nietzsche) sau rezultatul proceselor inconștiente (Freud).

Acesta este punctul de plecare al conceperii discursului (și, implicit a literaturii) ca *manifestare a inconștientului* sau ca *manifestare a unor forțe aflate dincolo de raționalitatea subiectului uman*. Interpretarea sensului unui text se transformă în încercarea de descifrare a semnelor care atestă aceste manifestări ale inconștientului, termen care capătă însă o conotație aparte la fiecare dintre cei care practică o astfel de hermeneutică: *inconștientul individual* la S. Freud, *inconștientul colectiv* de factură arhetipală la C. G. Jung, *inconștientul colectiv* de factură ideologică la K. Marx, *voința de putere* la Nietzsche. În literatură începuturile acestui tip de hermeneutică au o caracteristică *hibridă* ca și istoria literară, însă centrul de greutate se mută dinspre aspectul intențional (conștient), pus pe seama unui autor, pe aspectul non-intențional, pus pe seama inconștientului sau a unor forțe ce vin din zona irațională a gândirii umane. Din aceste motive noile tipuri de interpretări sunt mai degrabă *hermeneutici anti-intenționaliști*, punând accentul pe găsirea unor

semnificații esențiale ascunse, aflate dincolo de sensul aparținând unei conștiinței auctoriale. Căutând sensul textelor dincolo de semnificațiile de suprafață (semnificații transparente și pre-existente din punctul de vedere al hermeneuticilor restaurative), sau dincolo de semnificațiile aparținând unui act conștient al subiectului creator, aceste hermeneutici își dezvăluie caracterul lor contestatar, sunt *hermeneutici ale suspiciunii*¹⁵ care practică, prin descifrarea unui sens opac și ascuns, un demers de critică ideologică și culturală, avertizând asupra unor „iluzii ale conștiinței”. De altfel Freud, Marx și Nietzsche, fondatorii acestor „filosofii ale declinului”, au fost denumiți de către P. Ricoeur „maștrii suspiciunii” (*maîtres du soupçon*) tocmai datorită faptului că cei trei au în comun o gândire critică radicală asupra religiei și moralei tradiționale, văzând ascunse în acestea interese particulare pe care noua filosofie ar trebui să le pună în lumină¹⁶. Principalele direcții în hermeneutica secolului al XX-lea sunt direct îndatorate acestor „maștri ai suspiciunii”. Teoria „clinică” a lui Freud stă la baza *hermeneuticilor psihanalitice*, filosofia istoriei a lui Marx reprezintă baza teoretică a *hermeneuticilor sociologizante*, în timp ce redescoperirea, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, a filosofiei vitaliste a lui Nietzsche va reprezenta impulsul nucleic al *hermeneuticilor post-structuraliste*.

Note:

1. Aurel Codoban, *Semn și interpretare. O introducere postmodernă în semiologie și hermeneutică*, Dacia, 2001, p. 83-95.
2. A se vedea, în acest sens, U. Eco, *Aspecte ale semiozei hermetice*, în Umberto Eco, *Limitele interpretării*, Constanța, Ed. Pontica, 1996, p. 43-113.
3. Aceste dimensiuni ale hermeneuticii vor reprezenta liniile de forță ale hermeneuticii filosofice actuale, constituită ca o gândire complexă a actului comprehensiunii (Gadamer, Ricoeur).
4. Cf. Antoine Compagnon, *Le démon de la théorie. Littérature et sens commun*, Seuil, Paris, 1998, p. 62 – 63; Ioan Pânzaru, *Practici ale interpretării de text*, Polirom, 1999, p. 76.

5. Ioan Pânzaru, *op.cit.*, p. 61.
6. În secolul al XIII-lea, pe urmele lui Origene și Ioan Cassian, Toma D'Aquino vorbește despre un *sens literal* și unul *spiritual*, acesta din urmă având trei niveluri (*alegoric, moral și anagogic*).
7. Ioan Pânzaru, *op.cit.*, p. 76.
8. Un cadru care va redimensiona și creația literară.
9. Care poate fi urmărită până în contemporaneitate pe o filiație care își are rădăcinile în epoca romantică (Schleiermacher – Dilthey – Heidegger – Gadamer – Ricoeur). Despre Hermeneutica filosofică (și despre această filiație a se vedea Erwin Hufnagel, *Introducere în hermeneutică*, Univers, 1981).
10. Acest lucru este, indiscutabil, legat și de importanța din ce în ce mai mare pe care definiția „literaturii” ca artă a limbajului o are începând cu epoca romantică.
11. cf. Oswald Ducrot, Jean Marie Schaeffer, *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, Babel, 1996, p. 61.
12. Sarcina istoriei literare (cel puțin până la reformulările metodologice datorate Școlii de la Konstanz) a fost explicarea operei prin contextul ei, pornind de la Autorul acesteia.
13. La aceste puncte de susținere din interiorul studiilor literare se vor adăuga altele din practica științifică a vremii (pozitivismul lui A. Comte, istoria pozitivistă a lui Ch. Seignobos și Ch. Langlois (*Introduction aux études historiques – 1898*) și evoluționismul lui Ch. Darwin).
14. Christian Delacampagne, *Istoria filosofiei în secolul al XX-lea*, Babel, 1998, p. 67-68.
15. Vezi distincția lui J. Culler (*Teoria literară*, Cartea Românească, 2003, p. 80) dintre „hermeneuticile recuperării” (pe care eu le-am denumit „restaurative”) și „hermeneuticile suspiciunii”.
16. cf. André Lacroix, Jean-François Malherbe, *L'éthique à l'ère du soupçon – La question du fondement anthropologique de l'éthique appliquée*, Éditions Liber, 2003.

Abstract

The article „The literary hermeneutic and the literary sense” is speaking about a certain idea of literature starting with Aristoteles and going on with and almost ending with Friedrich Nietzsche. The article analysis step by step all kind of hermeneutic types like the biblic ones or the one of the XX century. Also an important point is the evolution of it from a very unlikely form of it to a more and more important and developed form of it.